

Катерина Пантелеєнко

Жінки як суб'єкт фемінізму і гендерна політика в Україні

Автор статті аналізує засади сучасної гендерної політики в Україні.

The author analyzes the principles of modern gender politics in Ukraine.

Учені підкреслюють, що соціально-історичні зміни в українському суспільстві, що стали реальністю сьогодення, вимагають філософської рефлексії та потребують розробки нових методів опису та аналізу. Актуальність дослідження жінок як суб'єктів українського суспільства зумовлена зростанням темпів трансформації сучасної філософської думки, динамікою процесів, які відбуваються в українській культурі. В умовах мультикультурності сучасного суспільства найбільш гостро постає проблема самовизначення людини в різноманітних формах діяльності, в тому числі в соціальних практиках статі.

Як зазначається, в динамічних умовах сучасного соціуму гендерна суб'єктивзація позначена, перш за все, нестійкістю та пластичністю. Самоідентичність сьогодні все частіше сприймається не як раз і назавжди сформована даність, а як проект, що розвивається. Як зазначають українські мислителі, в умовах українського соціуму, який швидко змінюється, особистість постійно оновлюється, і це вже варто розглядати як закономірний соціальний проект, що потребує свого теоретичного осмислення [5, 85].

Питання про те, чи здатні вчені-феміністи створити продуктивну теорію та позитивну програму політичних дій, провокує постановку іншого питання: хто є суб'єктом фемінізму? Як стверджують дослідники, суб'єкт політики – це колективний суб'єкт, політичне «ми», а всі політичні «ми» існують як «кінцеві, хоча і включені в кола більш широких систем взаємодії» [4, 101]. Учені зазначають, що це «ми» феміністської думки і політики групуються за різноманітними спільними ознаками: економічними або фізичними зв'язками, наявністю спільноти культури, цінностей або переконань, тобто, виробкою тих каналів комунікацій, які дозволяють індивідам упізнавати один одного і спілкуватись за допомогою маніпулювання спільними символами та знаками (такі крос-культурні поняття, як етнос і клас, що пронизують гендер, не є у даному разі предметом розгляду). І тільки якщо політично актуальне спільне перетворює конфліктні приватні інтереси в певний напрям волі політичним «ми», тоді можна говорити про формування ідентичності політичного суб'єкта. Тут слід відзначити, що в сучасній соціальній філософії ідентичність розуміється як характеристика індивіда з точки зору його належності до якої-небудь соціальної спільноти, групи. Для позначення позиціонування індивідів один відносно одного, як правило, використовується термін «соціальна позиція» [3, 86]. Як відомо, аналіз соціальних позицій поданий у роботах Е. Гіddenса. Будь-який індивід, згідно зауваження Гіddenса, позиціонується одночасно відносно трьох аспектів темпоральності: потоку повсякденності, пліну власного життя, протяжності «інституціонального часу» [2, 20]. Е. Гіddenс трактує соціальну позицію як «соціальну ідентичність». Найбільш всеосяжними критеріями соціальної ідентичності Гіddenс вважає вік і соціальну стать – гендер [2, 142].

Отже, формування гендерної ідентичності абсолютно закономірне. Проблема, що тут виникла, – це проблема ідентичності іншого плану. Більшість феміністських теоретиків вимушенні визнавати, а тому оперувати поняттям «жінки», що як ідентифікаційна категорія, з одного боку,

задає власні інтереси та цілі всередині феміністського дискурсу, а, з іншого, – створює суб'єкт, котрий повинен бути представленим у політичній сфері. І у сфері гендерних досліджень поняття «жінка» виявляється дуже суперечливим, головним чином тому, що стать, як підкреслюють учені, перетинається з расовими, класовими, етнічними, сексуальними та іншими модальностями конституйованих ідентичностей. Роздробленість всередині фемінізму, парадоксальне неприйняття фемінізму жінками, – тими, кого ця теорія повинна представляти, – все це вказує на проблемність самої категорії «жінка» як певної політичної ідентичності. Тим паче, що вікові характеристики також мають велике значення: провідними смислами та цінностями особистості, на яких базується гендерна ідентичність молодої жінки, є пошук свободи, цікавої роботи, матеріальної забезпеченості та створення сім'ї. Для зрілої жінки цінностями виступають: здоров'я, свобода, гармонія з коханою людиною, матеріальна забезпеченість. Тобто, у смисловій структурі особистості жінки відбувається певна боротьба цінностей, які формують гендерну ідентичність [6].

Дослідники відзначають, що не зважаючи на величезний внесок постмодернізму в розробку гендерної теорії і розкриття класової та расової складової гендерної ідентичності (що дозволило теоретикам гендеру говорити про існування великої кількості гендерів), глибокий аналіз цих питань одночасно виявив нові проблеми. Насамперед ті, що вели до зникнення універсального визначення поняття «жінки», до ідеологічного і практичного роз'єднання жінок. Крім того, як неодноразово вказувалося, складність постмодерністських текстів, а особливо французької школи (Л. Іригаре, Ю. Кристєва, Е. Сіксу), створювала додаткові перешкоди на шляху об'єднання жінок, оскільки призводила до відчуження активісток жіночого руху від теорії фемінізму.

Перед теоретиками сучасного фемінізму стоїть практичне завдання з подолання відчуженості реального жіночого руху від його теоретичного підґрунтя. Підкреслюється, що феміністська теорія повинна повернутися до єдиного визначення поняття «жінка». У зв'язку з цим цікаво спробую є книга американської феміністки Наомі Зек «Включаючий фемінізм» (2005), в якій автор пропонує універсальне визначення «жінки».

Методологічною основою даного визначення Н. Зек вважає «відносний» есенціалізм, відповідно до якого «сущність» жінки є не константою, а відношенням до історичної, соціально конструйованої категорії. Ця категорія, згідно Н. Зек, зачіпає три константи. Жінками є всі ті, хто або є жінкою від народження, або біологічною матір'ю, або сексуальним партнером гетеросексуальних чоловіків [9, 25]. Н. Зек вважає, що універсальне визначення «жінка» буде сприяти об'єднанню жінок для грядущої третьої хвилі фемінізму. Якщо Н. Зек має на увазі те, що називають постфемінізмом, то слід зазначити, що це особливий напрямок, котрий з'явився в результаті ідейних заворушень всередині фемінізму в кінці ХХ ст. Авторка приділяє велику увагу проблемі набуття жінкою «нової ідентичності», проблемі самоідентифікації.

Найвидатніший теоретик цього напрямку – Джудит Батлер, яку після виходу в світ її теоретичного бестселера

«Гендерне занепокоєння» називають «академічною суперзіркою» в сфері гендерних досліджень. Перший підрозділ першої глави цієї книги називається «Жінки як суб'єкт фемінізму». Батлер не заперечує, що, в основному, феміністська теорія погоджується з тим, що існує деяка ідентичність, яку розуміють за допомогою категорії «жінок». Останнє не лише вводить в дискурс феміністські інтереси й цілі, але також конститує суб'єкт, для котрого виконується політична репрезентація. Але, як продовжує дослідниця, «політика і репрезентація – це суперечливі терміни. З одного боку, репрезентація – це робочий термін у політичному процесі, який намагається розширити видимість і легітимізацію жінок як політичних суб'єктів; з іншого боку, репрезентація – це нормативна функція мови, яка, як вважається, або виявляє, або перекручує те, що припускається істинним у категорії жінок» [7, 3–4]. Батлер стверджує далі, що в силу певної концепції взаємовідносин феміністської теорії і політики сам суб'єкт «жінки» більше не розглядається в стабільних термінах. Є багато матеріалу, який не лише піддає сумніву життєвість «суб'єкта» як остаточного кандидата для репрезентації та, як наслідок, визволення, і дуже мало згоди з природою того, що саме конститує чи повинна конституувати категорія жінок. Області політичної і лінгвістичної репрезентації наперед установлюють критерії, у відповідності до яких формуються самі суб'єкти, в результаті чого репрезентація розширяється до того, що визнається як суб'єкт. Іншими словами, суб'єкту потрібно відповісти кваліфікаційним вимогам перед тим, як репрезентація може бути розширеня [7, 4]. Питання «суб'єкта» є ключовим для політики, а феміністської політики особливо, оскільки правові суб'єкти неминуче продукуються за допомогою певних виключаючих практик, котрі нічого не показують до тих пір, поки правова і політична системи не установлені.

Політичне припущення про те, що повинна існувати якась універсальна основа для фемінізму, котра існує крос-культурно, часто супроводжує ту ідею, що гноблення жінок має одну певну форму, яка притаманна універсальній або гегемоній структурі патріархату або маскулінного домінування. Дж. Батлер указує, що поняття універсальної патріархатності широко критикувалося в останні роки за нездатність пояснити дію гендерного гноблення в тих конкретних культурних контекстах, в яких воно виявляється. Ця форма феміністського теоретизування піддавалась критиці за наміри колонізувати незахідні культури для підтримки вищою мірою західних ідей гноблення, за намагання сконструювати «Третій світ» чи «Схід», в якому гендерне гноблення тонко пояснюється як симптом есенціалістського, незахідного варварства. Таким чином, жінка як суб'єкт фемінізму піддається сумніву й з іншого боку.

Із сказаного вище можна стверджувати, що проблема суб'єктивізації в гендерній політиці набула особливого значення у спробах дослідників сформувати, що характеризує світ жінки, який маргіналізований, викривлений і взагалі заперечується всередині різноманітних маскулінних практик. Чи існує специфічна фемініність або специфічний набір цінностей, які можна асоціювати з жінками як групою? Чи зберігає категорія жінки значення, окрім від умов гноблення, проти яких вона була сформована? Філософі-феміністи (Ю. Кристева, Г. Співак) вважають, що фемінізму потрібно спиратися на робочий, «операційний», есенціалізм, нехай і потрібну, але універсальну онтологію жінки з метою просування феміністської політичної програми. Г. Співак припускає, що категорія жінок

не є повністю експресивною, що велика кількість і переривистість виступають проти одноголосся знаку, але дослідниця вважає, що категорія жінок повинна використовуватися як стратегічна мета [8]. Завдання, яке стоїть сьогодні перед прибічниками гендерної рівноправності, – зробити поняття «жінка» об'єднуючим, оскільки протягом останніх років склалося враження, як у теоретиків, так і просто прибічників цілей гендерної рівності, що фемінізм, розкладаючи категорію суб'єкта, позбавляє жінок основи для колективних дій. Як зазначають учені, гендерний аспект рівноправності розкривається через аналіз ролей і місця його суб'єктів. Коли традиційно державу представляють як формальний суб'єкт, а як неформальний – чоловіків, то жінки опиняються в ролі об'єкта, а це також виявляє вплив на формування суб'єкта фемінізму. Підкреслюється необхідність зробити поняття «жінка» політично релевантним, мінімізувати можливість інтерпретацій категорії «жінка» [4, 106]. Потрібно уважно аналізувати, які аспекти поняття «жінка» виникли (і виникають) та з якою метою, для того, щоб використати його існуючі аспекти для цілей фемінізму, оскільки викоренити їх неможливо. Це те, що російські дослідники називають «стратегічний есенціалізм», який включає перехід жінок із статусу об'єкта в статус суб'єкта суспільно-політичного життя. Останнє особливо важливе, тому що, як відомо, вступаючи в соціальні взаємодії, індивіди, хоча й орієнтовані на дії інших, керуються «суб'єктивним смислом» [1, 602–603]. Концептуалізація основних понять – найактуальніше завдання у створенні теоретичної бази фемінізму в його розвитку (тепер уже постфемінізму). Жінка як суб'єкт повинна брати участь у становленні соціального порядку в ХХІ ст. Важливо підкреслити, що конструктування «смислів» та «значень» відбувається в процесі соціальних взаємодій у політичній спільноті, воно завжди проблемне, ніколи не закінчене, завжди піддається сумніву і являє собою об'єкт політичної боротьби. Існує об'єктивна зацікавленість широкого кола жінок у змінах, які враховують їхні інтереси та інтереси їхніх родин. Гендерний диспаритет у всіх сферах – найгостріша проблема в Україні, і тому фемінізм актуальний, як і раніше. Наявність добре організованого впливового жіночого руху, здатного артикулювати інтереси жіночого населення країни, – необхідна передумова для того, щоб голос жінок був почутий. Учені виокремлюють «гендерну спільноту» як фактор демократизації, який рівняється не лише на цінності, але і на смисли. Саме тому настільки важлива подальша розробка гендерних концептів нарівні з тими практичними питаннями, які виникають у повсякчасній діяльності держави і громадських об'єднань.

1. Вебер М. Основные социологические понятия // Вебер М. Избранные произведения. – М.: Прогресс, 1990.
2. Гайденс Э. Устранение общества: очерк теории структурации. – Москва: Академический проект, 2003. – С. 20.
3. Завершинская Н. А. Антологическая безопасность самости в пространстве власти: гендерные проекции // Новые направления политической науки. – Москва: РОССПЭН, 2007. – С. 84–99.
4. Кукаренко Н. Н. Гендерное неравенство и субъект феминистских политик // Новые направления политической науки. – Москва: РОССПЭН, 2007. – С. 100–106.
5. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури // Книга спостережень. – К., 1995. – С. 85.
6. Ожигова Л. Н. Кризис гендерной идентичности у современных российских женщин: «переходы» и инициации // Гендерное равноправие в России. – СПб.: Алетей, 2008. – С. 211–215.
7. Butler J. Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity. – New York and London: Routledge, 1999.
8. Spivak G. In other Worlds. Essays in Cultural Politics. – New York, London: Routledge, 1988. – 309 р.
9. Zack N. Inclusive Feminism. A Third Theory of Women's Commorality. – Lanham Rowman and Littlefield Publishers, 2005.